

AKMAL KURBANOV,

*O'zR FA Alisher Navoiy nomidagi davlat adabiyot muzeyi
tayanch doktoranti*

“SADDI ISKANDARIY” DOSTONINING ILMIY-TANQIDIY MATNI XUSUSIDA

Annotatsiya: Maqolada matnshunos M.Hamidovaning Alisher Navoiyning “Saddi Iskandariy” dostoni ilmiy-tanqidiy matni va matniy tadqiqiga oid kuzatuvlari haqida ma'lumot berilgan. Matn tuzishdagi prinsiplar, matndagi turli tafovutlarga batafsil to'xtalangan.

Kalit so'zlar: Ilmiy-tanqidiy matn, doston, tayanch nusxa, muallif nusxasi, matniy tafovut.

Abstract: The article provides information about textualist M. Hamidova's research on the scientific-critical text and textual research of Alisher Navoi's epic “Saddi Iskandari”. Information about the principles of text composition, various differences in the text.

Key words: Scientific-critical text, epic, base copy, author's copy, text difference.

Umtoz manbalarni o'rganishda qadimiy qo'lyozmalarni topish, ilmiy istifodaga olib kirish, ularni ommaga e'lon qilish muhim jihatlardan sanaladi. Asarlarni ishonchli manbalarga tayangan holda nashr qilish esa ilmiy-tanqidiy matn yaratish masalasini ilgari suradi. Shu boisdan Alisher Navoiy asarlarining ilmiy-tanqidiy matnlarini tuzishga dastlabki urinishlar 1948-yil Kononov tomonidan “Mahbub-ul-qulub” doirasida boshlangan bo'lsa, keyingi tadqiqotlarni I.Sulton, P.Shamsiyev, H.Sulaymonov, S.G'aniyeva, Sh.Eshonxo'jayevlar davom ettirishgan.

Navoiy lirikasiga mansub “Xazoyin-ul-maoniy”ning joriy nashrlarida H.Sulaymon ilmiy-tanqidiy matniga suyanilgan bo'lsa, “Xamsa” dostonlari zahmatkash matnshunos P.Shamsiyevning “Hayrat-ul-abror”, “Farhod va Shirin”, “Sab'ai sayyor” qo'lyozmalarini o'rganish asnosidagi ilmiy-tanqidiy matnlariga tayanilgan. Qolgan ikki dostonga oid izlanishlar esa qo'lyozma holda qolib ketgan. Olimning tugal maqsadi esa amalga oshmagan: “... “Xamsa”ning yaxlitligini saqlash faqat avtorning orzusi yo xohishi bo'lib qolmasdan, balki shoirning umumkonsepsiyasi hamma dostonlarning ichki uzviyligi bilan ham bog'liqdir. Xuddi shuni nazarda tutib, biz “Xamsa” tekstini yaxlit o'rganishga kirishdik”. [3;25]

O'zidan oldingi to'rt dostonga qat'iy ilmiy, hayotiy, falsafiy yakun yasagan “Saddi Iskandariy” matni insoniyatning diqqatini tortib kelgan noyob asarlardan hisoblanadi. Matnshunos M.Hamidova ushbu doston bilan bog'liq bir qancha tadqiqotlar olib borgan. Xususan, olimaning “Saddi Iskandariy” dostoni ilmiy tanqidiy matniga oid izlanishlari e'tiborga molik. Tadqiqot uch qismdan iborat. 1. Kirish so'zi. 2. “Saddi Iskandariy” dostoni ilmiy tanqidiy matni 3. Ko'rsatkichlar.

Dastlab, Navoiy asarlarining nashr nusxalaridagi nuqsonlar, zamon oshishi bilan yuzaga kelayotgan matniy xatolar sabab ilmiy-tanqidiy matn tuzish ehtiyoji haqida mulohazalar ilmiy dalillar orqali beriladi. Zero, navoiyshunos A.Hayitmetov so'zi bilan aytganda, “... “Xamsa”ning olim tomonidan (*Q.A: P.Shamsiyev nazarda tutilmoqda*) Qozon nusxasi aniqlanganligi va undan ilmiy-tanqidiy tekst tuzishda foydalanilganligi shuni ko'rsatadiki, bu asarning qadimiy qo'lyozmalari yana topilishi mumkin”. [4;122]

Alisher Navoiyning noyob ijodiy durdona asarlari qatori “Saddi Iskandariy” dostoni ham besh asr davomida yuzlab nusxalarda ko‘chirilgan. Bu nusxalarning barchasini kuzatish, tadqiqot doirasiga olib kirish, albatta, matn tuzuvchidan juda katta mashaqqatli mehatni talab etadi.

Dostonning ilmiy tanqidiy matnini tayyorlashda quyidagi nusxalarga tayanilgan:

1. Angliya. Bodlean kutubxonasidan olingan mikrofilm (Elliot №339). Ushbu qo‘lyozma nusxalar orasida matnan to‘liqligi, qadimiyligi bilan ahamiyatlidir. Kitob 1486-yilda ko‘chirilgan.

2. Navoiyning shaxsiy kutubxonasi uchun 1483-1485-yillarda Hirotida Abduljamil kotib tomonidan ko‘chirilgan Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharshunoslik instituti fondi nusxasi (№ 5018)

3. Xattot Sultonali Mashhadiy 1492-1493-yillarda nasta‘liq xatida ko‘chirilgan maxsus kolofon matniga ega bo‘lgan qo‘lyozma. (Sankt-Peterburg. Saltikov-Shchedrin Xalq kutubxonasi №560)

4. Turkiya. To‘pqopi muzeyi (№808). Ushbu nusxa ham Navoiy hayotlik vaqtida – 1495-1497-yillarda kitobat qilingan. Kitob kulliyot shaklida bo‘lib, Darvesh Muhammad Toqiy tomonidan bitilgan.

5. Fransiya. Milliy kutubxona Parij kulliyoti (№316-317). Kotib Ali Hijroniy qalami bilan yigirma olti asar jamlangan kulliyot 932/1525-yilda ko‘chirib bitkazilgan. Qo‘lyozmaning o‘zga xosligi unda oltita miniatyura o‘rin olgan.

6. Toshkent nusxa. 988/1580-81-yillarda Abdulvahhob al-Hijoziy tomonidan nasta‘liq xatida Buxoroda kitobat qilingan dostonlar majmuasi. Bu nusxada “Xamsa” dostonlaridan tashqari “Lison-ut-tayr” ham kirgan.

7. P.Shamsiyevning 1964-yilda tuzilgan ilmiy-tanqidiy matni mustaqil qo‘lyozma sifatida olingan.

Ilmiy-tanqidiy matnни tuzishda dostonning yuzlab qo‘lyozma nusxalari ko‘rib chiqilib, uch guruhga ajratilgan:

1) XV–XVI asrlarda, ya‘ni Navoiy hayotlik chog‘ida va vafotiga yaqin davrlardagi qo‘lyozmalar;

2) XVII va XVIII asrlara tegishli manbalar;

3) XIX asr va XX asr boshlarida kitobat qilingan nusxalar.

Ajratib olingan manbalardan shoir hayotlik davriga va unga yaqin bo‘lgan vaqtda ko‘chirilgan, kitobat qilingan qo‘lyozmalar tanlangan.

Shuni aytish lozimki, dostonning ilmiy-tanqidiy matnini tayyorlash ishlari matnshunos P.Shamsiyev tomonidan 1960-yillarda olib borilgan bo‘lsa-da, matn nashr etilmagan. M.Hamidovanning xabar berishicha, ushbu ilmiy-tanqidiy matnda so‘zboshi, izohli komentariyalar, shuningdek, ishlab chiqilgan matn tuzish prinsiplari bayoni ham mavjud emas.[1:4]

Ammo P.Shamsiyev “O‘zbek matnshunosligiga oid tadqiqotlar” kitobida “Xamsa” dostonlariga ilmiy-tanqidiy matn tuzish prinsiplariga maxsus to‘xtalib, Y.E.Bertelsning “Shohnoma” matni uchun qo‘lyozma tanlashdagi prinsiplarni “Xamsa” asariga ham qo‘llash mumkinligiga urg‘u beradi. [3:27]

Qo‘lyozmalar matniy tadqiqi amalga oshirilgach, ulardagi tafovutlar uch guruhga bo‘linadi:

1. Kompozitsion o‘zgarishga olib kelgan farqlar.

2. Imloviy xatolar.

3. Matnning ma‘naviy buzilishiga olib kelgan tekstologik xatolar.

Kompozitsion xatolarda Sultonali, Parij, Toshkent nusxalarida tushib qolgan baytlar kuzatilsa, imloviy xatolarda so‘z, iboralardagi xatolar ko‘zga tashlanadi. Ma‘naviy xatolarda esa shakldosh so‘zlar va shakldosh harflarni adashtirib ko‘chirish, so‘zda bir harfning orttirilishi bilan bog‘liq xatolar kuzatilgan.

بنفشه باشین اندین ایلاب قوی
کی استیغا انینک کیریب مول سوی.

Baytdagi *لوم* soʻzi sharob, may maʼnolarini anglatadi. Badiuzzamon nusxasi mazkur soʻzni *ل* shaklida, vaqt oʻtishi bilan Istanbul, Parij, Toshkent nusxalarida esa *پ* (koʻprik) shaklida kelganligini maʼnaviy xatolardan biri sifatida koʻrsatiladi.

Uchinchi qismda “Saddi Iskandariy” dostonidagi tarixiy va afsonaviy shaxslarga, jugʻrofiy, etnik, astranomik nomlar, asar nomlariga hamda arabiy iboralarga ham izohlar berib oʻtilgan.

Xulosa qilib aytish mumkinki, “Saddi Iskandariy” dostonining ilmiy tanqidiy matniga oid kuzatuvlarda nusxalarni qiyoslash, sharhlash, analiz, sintez qilish orqali matniy tafovutlar aniqlangan. Muallif nusxasiga yaqin matn yaratishga harakat qilingan va qolaversa, bunday kuzatuvlarda dostonning P.Shamsiyev amalga oshirgan ilmiy-tanqidiy matnidan unumli foydalanilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Hamidova M. Alisher Navoiy “Saddi Iskandariy” dostonining ilmiy-tanqidiy matni va matniy tadqiqi. 1,2-jild. *Filol.fan.dok...diss.* – T.: 1994. – B.994
2. Hamidova M. Alisher Navoiy “Saddi Iskandariy” dostonining ilmiy-tanqidiy matni va matniy tadqiqi. *Filol.fan.dok...diss. avtoref. OʻzR FA QI.* – T.: 1994. – B.994
3. Shamsiyev P. Oʻzbek matnshunosligiga oid tadqiqotlar. – T.: Fan. 1986. – B.163.
4. Hayitmetov A. Navoiy “Xamsa”sining qoʻlyozmalarini oʻrganish. /*Adabiy meros. №3.* – T. – B.7.

